

Giedrius SUBAČIUS
Lietuvių kalbos institutas, Vilnius
University of Illinois at Chicago

FILOLOGINIS ALEKSANDRO LUOČIO SALTO: ТРУМПАСЪ КАТЕХИЗМАСЪ (1865) VERČIAMAS TRUMPU KATECHIZMU (1874)¹

1. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne Mikas Vaicekaskas 2003 metais surado Aleksandro Luočio *Trumpo Katechizmo* (toliau – LuTK) rankraštį. Kaip atradėjas nurodė, tai, regis, pirmas žinomas lietuvių raštijos istorijoje atvejis, kai lietuviškai (lotyniškėmis raidėmis) buvo perrašytas tekstas iš anksčiau kirilikos spaudmenimis išleistos knygos (Vaicekaskas 2003, 16).

Michailas Dolbilovas ištyrė, kad „jau 1864 m. rusų raidyno diegimas N. Novikovui netgi reiškė tam tikrą lietuvių kalbos sunorminimą. Jis buvo įsitikinęs, kad rusiški simboliai padėtų lietuviams išarti jų gimtosios kalbos žodžius taisyklingai ir vienodai“ (Dolbilov 2004, 128t.). Akivaizdu, kad Luotys yra Novikovo idėjų neigėjas, nepriėmęs kirilikos ir savaip savinęsis tekstą, jį „atvertęs“, „gražinęs“ į pageidaujama lotyniškų raidžių formą. To paties Novikovo deklaruotai „gramatinei prievartai“ (plg. Staliūnas 2004, 106, išn. 107) Luotys pasirengė vaistų – transkribavo kiriliką „atgal“ į lotyniškąs raides. Nors caro valdžia nuolat akcentavo, jog lietuviai jau susirašinėjantys rusiškėmis raidėmis (plg. kirilinio atviruko publikaciją – Venckienė 2004, 315tt.), Luočio triūso kryptis priešinga.

Šis straipsnis skirtas aprašyti Luočio darbo metodą, redagavimo nuostatas, tarmės ir ortografijos ypatybes.

Įrišto rankraščio antraštė tokia: „Trumpas Katechizmas. Awkcziauwsej kraŹta wyresnibej lejnant paraŹzitas dieł katałiku jawnumenes i moksła łejdamus. YŹspawstas. Wilniui YŹspawsty dałejda Metus 1874 Rugsieje 16 diena. Motiejus WałoncŹawskis Wiskups. RaŹzi Aleksandra Lowtis [apačioje dar prirašyta „А Ловтисъ“]“ (p. [III]). Taip pat Katechizmo pabaigoje yra Luočio prierasas: „RaŹzi Aleksandra Lowtis 1874 Metus. Lapkrysty M. 27 Dejno pabenktas tos katek СПетербургий 1874 год у[?] е[?]“ (p. 98).

Rankraštis taip pat turi bent tris nuosavybės įrašus. Viršelyje užrašyta „Сія КНИГА Принадлежить Александру Ловтису 1874 Года“. Kitas įrašas ilgesnis – „Сія Книга Принадлежить Александру Ловтису 1874 Года Въ СПетербурге Въ Литографій

¹ Šis straipsnis parengtas vykdant Lietuvos Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą *LITTERA: lietuvių tautinis identitetas XVI–XX a. kultūrų dialogo kontekstuose*.

Главнаго Артилерійскаго Управление. Шкуды Назначаются“ (р. [I]). Taip pat pačiame 46 puslapyje viršuje Luotys pasirašė mažomis raidytėmis: „Ловтисъ“.

Atrastą rankraštį Vaicekaskas (2003, 16) taip aprašė:

Apie šio rankraščio autorių – Aleksandrą Lovtį (tai greičiausiai surusinta pavardė; galėjo būti Luotys, Luotis, Lautys, Lautis) – beveik nieko nežinoma. Iš prierašų rankraštyje aišku, kad jis kažkaip yra susijęs su Skuodu, kad 1874–1875 m. gyveno Sankt Peterburge ir dirbo vyriausiosios artillerijos valdybos spaustuvininku, kur, kaip pats teigia, „parašė“ „Trumpą katekizmą“ ir „Bromą“. Mirė iki 1899 m., nes tais metais Tumas šį rankraštį jau turėjo, o jame dar yra Jono Gadeikio, matyt, antrojo rankraščio savininko, įrašas, kad Aleksandras Lovtis jau „posuda P. Dieva“ [...] „Trumpas katekizmas“ – tai Valančiaus lietuviškai parašytas, „graždanka“ išleistas „Трумпасъ катехизмасъ“. Greičiausiai Lovčio „Trumpas katekizmas“ – tai lietuviškai parašytas iš „graždanka“ išleistas knygos trumpintas tekstas. Atrodo, kad tai pirmas toks atvejis lietuvių raštijos istorijoje.

2. Pavardė *Luotys*. Vaicekaskas pasirinko vartoti perrašytojo pavardės formą *Lovtis* ir teigė, kad tai – surusintas variantas. Pavardė iš tikro rašyta su raide <w> – *Lowtis*. Ištyrus visą LuTK rankraštį paaiškėjo, kad digrafas <ow> visada rašytas pozicijoje, kurią vakarų aukštaičiai taria [uo], o dounininkai žemaičiai – [ou], pgl. *downas* gen. sg. ‘duonos’ 56 (daugiau pavyzdžių žr. toliau, 5.2.9.2.). Matyti, kad perrašytojas ir buvo žemaitis dounininkas, tai sutinka ir su jo nuoroda į Skuodą (*Шкуды*) viename iš nuosavybės įrašų. Vadinasi, kaip ir kitus Luočio žodžius su digrafu <ow>, jo pavardę į bendrinę lietuvių kalbą derėtų atstatyti iš žemaitiškos (ne iš surusintos) formos <ow> [ou] į <uo> [uo] – tad *Luotis* ar *Luotys*. Tokią rekonstrukciją patvirtina ir *Lietuvių pavardžių žodynas*, nurodantis pavardę *Luotys*, užrašytą tik vieną kartą ir tik iš Skuodo (LPŽ II 118). Varianto **Luotis* su <i> LPŽ iš viso nefiksuoja. Todėl ir turėtume rinktis variantą *Luotys* – iš žemaičių dounininkų tarties atstatytą formą. Apie patį asmenį mažai kas težinoma, šiuo straipsniu papildomos Luočio gyvenimo detalės netirtos.

3. LuTK šaltinis (prototipas). Visų pirma reikėtų įsitikinti, ar tikrai Luotys naudojosi būtent 1865 metų kirilikos raidėmis išleistu *Trumpu Katechizmu* (*Трумпасъ Катехизмасъ*, toliau – VaKrTK). Kaip minėta, Vaicekaskas teigė būtent taip. Remdamiesi filologine analize, galėtume patvirtinti, kad Vaicekausko teiginys tikslus, kad Luotys tikrai rėmėsi šiuo spausdintu kiriliniu leidiniu, o ne kokiu nors kitu hipotetiniu dabar neišlikusiu rankraščiu lotyniškėmis raidėmis.

3.1. <он(ь)>, <ен(ь)>. Valančius vienaskaitos galininko pozicijoje savo tekstuose dažnai vartodavo nosines raides <a> ir <ę>, bet nebuvo įsivedęs nosinių **<u>* ir **<i>* (nors Rytų Prūsijos lietuviškuose tekstuose dažnai vartotos keturios nosinės raidės). Jonas Krečinskis, transkribavęs kai kuriuos Valančiaus tekstus kirilika, neretai linko perrašyti šią ypatybę gana paraidžiui. Kaip matyti, pavyzdžiui, iš Va-

lančiaus 1864 m. *Kantičkų* (*Kantyczkas*, toliau – VaKAN), ir iš jų kirilinio 1865 m. perrašo (*Кантычкасъ*, toliau – VaKrKAN), Krečinskis stengėsi savitai atsižvelgti į Valančiaus nosinių raidžių žymėjimą ir dažnai ne tiesiog numetė (būtų paprasta tai padaryti, nes kirilikos abėcėlėje nėra nosinių raidžių), bet pažymėjo rusiškais digrafais (pagal tų raidžių lenkišką tarimą, t. y. <ą> dažniausia perteikdavo digrafu <он> ar raidėmis <онъ>, o <ę> – digrafu <ен> ar raidėmis <ень>), plg. VaKAN *Апą* 12, 25 – ir kirilini *ВаKrKAN аонъ* 12, *Аонъ* 25; *кą* 11 – ir *конъ* 11; *kurie diena* 39 – *күриєнь* ‘kuria?’ *дена* ‘diena?’ 39; *sawęs* 46 – *Савєнсъ* 46; *tą* 12 – *тонъ* 12, *Tą* 18 – *тонъ* 18; *tawęs* 46 – *Тавєнсъ* 46 (plg. Subačius 2004a, 161). Tiesa, šiame VaKAN leidime vartota labai mažai nosinių radžių, tai labai netipiška Valančiui (plg. Jonikas 1972, 181). Turbūt Valančius ištiesai neperrašinėjo ankstesnio *Kantičkų* leidimo, neturėjusio nosinių raidžių, tik retkarčiais jų pridėjo redaguodamas. Tai patvirtintų ir daug kitų Valančiui nebūdingų lyčių, pavyzdžiui, dažna raidė <y>. (Plg. Joniko pastabą dėl Valančiaus rašybos: „Kai kuriose knygoose, kurios galėjo būti ir ne jo vieno suredaguotos, bent techniškai sutvarkytos, randame ir kiek skirtingumų (pvz. 1865 m. ‘Kantyczkose’: ай, еу...)“; Jonikas 1972, 326.)

Tokį krečinskišką nosinių raidžių perrašymą, dažnai nesusijusį su garsais, galima atpažinti ir iš kirilinio VaKrTK (nors ir neturime išlikusios Valančiaus *Trumpo Katechizmo* rankraščio originalo lotyniškomis raidėmis, bet nesunku nuspėti, kad jis ir ten panašiai vartojo dvi nosines raides). Pavyzdžiui, Krečinskio VaKrTK *аней мейленъ* 3 Luočio LuTK perrašyta *apej meilin* VI; *гарбєнь* acc. sg. 3 – *garbin* acc. sg. VI; *иштурьтєнь* acc. sg. f. 5 – *ifšturieton* 2; *конъ* 4(2x) – *кон* 1(2x); *малдонъ* acc. sg. 6 – *maldon* 3; *мокслонъ* acc. sg. 3 – *mokslon* VI; *Судеимонъ* acc. sg. 6 – *Sudiejemon* 3.

Iš daugelio pavyzdžių akivaizdu, kad Luotys žymėjo raidę <n> ir kamieninio kirčiavimo formų acc. sg. galūnėse, kur joks nosinis garsas netiriamas: *meilin* ‘meilė’, *garbin* ‘garbė’, *ifšturieton* ‘išturėta’, *maldon* ‘malda’, *mokslon* ‘mokslą’, *Sudiejemon* ‘sudėjimą’. Tokius dirbtinius vienkaskaitos galininkus (jų nevartojo jokie kiti žemaičių ar aukštaičių autoriai!) įmanoma paaiškinti tik Krečinskio rusiško perrašo įtaka. Tik nusirašydamas nuo tokio kirilinio prototipo Luotys ir tegalėjo pasidaryti šitokių neiįprastų formų.

Antra vertus, kadangi Valančius nevartojo nosinių <į> ar <ų>, Krečinskio perrašytame VaKrTK tekste ir neatsiranda kirilikos <н> tais atvejais, kai vienkaskaitos galininkas baigiasi [i] ar [u] garsais: *аней вильти* acc. sg. 3 – Luotys *apej wilti* VI; *Аней змогу* acc. sg. 14 – *Apej žmogu* 9; *и дангу аръ и чию* 29 – *i dangu ar i czifjo* 20. Kaip matyti, Luotys laikėsi ir šitos Krečinskio kirilizavimo ypatybės.

Dar daugiau, tais atvejais, kai <ą>, <ę> pozicijose acc. sg. galūnė Krečinskio kažkodėl likdavo nepažymėta raide <н>, ir Luotys nerašė <n>: *аней судеима* acc.

sg. 9 – *apej sudiejema* 5; *Aneŭ tикъима* асс. sg. 9 – *Apej tikiejema* 5; *u pragara* 29 – *i pragara* 20.

3.2. Raidžių painiojimas. Luotys retkarčiais suklysdavo ir savo lotyniškų raidžių tekste parašydavo kurią nors kirilinę raidę, turinčią panašų grafinį ekvivalentą lotynų abėcėlėje, ir todėl jo nesunkiai pražiopsotą.

Dažniausiai supainiodavo mažąją kirilikos <д> su mažąja lotyniška <g> (rankraštyje abi raidės atrodytų tiesiog vienodai). Pavyzdžiui, *наудонъ* 91 – *nawda* ~ *nauda* 75; *непадорю жодю* gen. pl. 93 — *ne padorju žodiu* ~ *nepadorių žodžių* 77; *падаруми* 61 – *padariti* ~ *padaryti* 46 (jeigu įrašytume ne kirilikos, o lotynišką raidę, tada pasikeistų ar tiesiog pradingtų žodžių reikšmė: *nawga*, *ne pagorju žodiu*, *pagariti*).

Luočiui pasitaikė supainioti ir panašiai rankraštyje atrodančią mažąją kirilikos <т> [t] su lotyniška <m>: *норътуметъ* 54 – *norietumet* ~ *norėtumėt* 41. Taip pat buvo sumaišyta mažoji kirilikos <у> [u] ir tiesiog identiško piešinio mažoji lotyniška <y>; ir vėl Luotys bus nepastebėjęs, kad perėmė kirilikos raidę: *Кайнь анрейкитасъ тикъимасъ палика ужлайкиты* 7 – *Kajr aprejkfztas tikiejemas palika užlajkitas* ~ kaip apreikštas tikėjimas paliko *užlajkytas* 3.

Visos šitos kirilikos raidės lotyniškai užrašytuose lietuviškuose žodžiuose turėjo atsirasti būtent dėl kirilikos įtaigos; labai abejotina, kad tekstas lotyniškomis raidėmis būtų sukėlęs tokią sugestiją Luočiui. Vadinasi, tai dar vienas patvirtinimas, kad Luotys nurašinėjo kaip tik iš teksto kirilikos raidėmis.

3.3. Rusiški intarpai. Pasitaikė Luočiui nurašyti rusišką žodžių junginį, plg. Krečinskio VaKfTK *Девасъ ира эсиби индежняуси. (существомъ совершенъишимъ)* 10 – Luočio LuTK *Diewas ira esibe tikrewse. (существо [sic!] совершенъишимъ)* 6. Tikėtinausia, kad jei būtų nurašinėjęs iš kokio lotyniškomis raidėmis parengto lietuviško rankraščio, ten nebūtų buvę rusiškų paaiškinimų. Dar plg. ir kita rusišką paaiškinimą, kurį Luotys vis dėlto praleido – Krečinskio *индемнастисъ. (совершенства)* 47 – Luočio *tikribes* 36.

3.4. Rinkinio plotis. Kai kurios Luočio perrašymo klaidos leidžia matyti, kad jo šaltinio eilučių plotis nesiskyrė nuo spausdintos kirilinės VaKfTK knygos; tad VaKfTK ir turėjo būti jo šaltinis. Pavyzdžiui, perrašydamas tekstą *касъ галъ нумажинти геронъ / вардонъ (шловень) артима. Идемъ / конъ жинодамасъ* 93 mano pajuodintą vietą Luotys buvo praleidęs, bet paskui apsižiūrėjęs ir prirašęs su nuoroda, kur įterpti: *kas gal numazinty wardon f3łowy artyma. Idem kon žinodamas* 77. Svarbu tai, kad jo buvę praleista ir po to įterpta tiksliai viena spausdinto kirilinio teksto eilutė (p. 93, e. 2). Vadinasi, nurašydamas Luotys peršoko vieną eilutę, o paskui apsižiūrėjęs pasitaisė. Jei būtų nurašinėjęs nuo kokio kito šaltinio, greičiausiai

ten žodžiai eilutėse būtų išsidėstę kitaip. Taip pat kitoje vietoje Luotys praleido lygiai vieną eilutę (praleidimas irgi pažymėtas pusjuodžiu šriftu): *Кадъ ишпрашуты-мемъ пагалбасъ / мумсъ патемсъ ирь артимемсъ мусу / 38 – Kad ifzpraszitum pagalbas 28*. Toks sutapimas vėl rodo, kad nurašomo teksto plotis turėjo būti tos praleistos eilutės ilgio.

Yra ir daugiau atvejų, kai Luotys praleido *maždaug* vieną ar dvi eilutes, t. y. iš eilutės į eilutę peršoko ne rinkinio pakraštyje, bet kažkur viduryje. Toliau pirmoje lentelėje pusjuodžiu šriftu išskyriau Luočio praleistą tekstą, eilutes taip pat laužiau tose vietose, kur buvo laužta kirilikos spaudinyje. Tokiu būdu lentelė grafiškai išryškina kaip Luotys galėjo netyčia nušokti nuo vienos teksto vietos prie kitos, praleidęs maždaug vieną ar dvi eilutes. Dar daugiau – kai kur matyti tipiškas nušokimas nuo panašaus prie panašaus (plg. ketvirtajame pavyzdyje *мислень* ir *мислесъ*, penktajame – *дѣль* ir *дѣль*).

1 lentelė. **Praleidimas**

VaKrTK 1865	LuTK 1874
1. вад[и]-/ <i>намъ, высупирму: Криқіонишконъ мок-/ слонъ, куріо 3</i>	<i>wadinam, kurio VI</i>
2. Вешпатсъ Де-/ <i>васъ апрѣйшке ирь, бажничей сава / швентай, дѣль тикѣйма падаве 4</i>	<i>WieŹpats diewas diel tikiejema padawy 1</i>
3. А. Тамъ: Кадъ Вешпати гарбинту, ми-/ лету, Ямъ тарнауту, сауготу жмонесъ / ирь патисъ амжинай буту лайминги 13	<i>Tam: Kad tarnauwtu, sawgotu zmonis ir pates amžinaj butu lajmengi 8</i>
4. Вешпатесъ / <i>Дева, паръ калбонъ, паръ мислень ирь / паръ пати пакелимонъ мислесъ при / Вешпатесъ 38</i>	<i>WieŹpatejs Diewa, par kalba, par mislis pri WieŹpatejs 28</i>
5. Мариосъ Паносъ / <i>ирь швентую Дева; дѣль падекавоима / Вешпатемъ ужъ ипатингасъ милестасъ / ямъ суетейктасъ, дѣль атминима ю / дора гивенима 69</i>	<i>Marijos Panos ir Szwętuju Diewa; dielto atminima ju dora giwenima 54</i>

Tokie nušokimai lengvai paaiškinami, jei tvirtiname, kad Luotys rašė būtent nuo šitų praleistų eilučių pločio rinkinio. Jei būtų naudojęsis ne kiriliniu spaudiniu, o koku nors rankraščiu, neabejotina, kad eilutės jame būtų sugulusios kitaip ir nepaaiškintų praleidimų.

4. Krečinskiški VaKrTK rašybos bruožai. Kaip ir kitos Krečinskio kirilika transkribuotos knygelės (plg. Subačius 2004a, 157–167; 2005, 35–39), šis Valančiaus *Trumpas Katechizmas* kupinas Krečinskio ortografijos bruožų. Galima skirti bent keletą specifinių jo rašybos bruožų.

4.1. <ѣ>, <е>. Orientuodamasis į to metų rusų kalbos rašybą, Krečinskis kartais vartojo raidę jatj <ѣ>, o kartais – <е> tiems patiems garsams ar dvibalsiams žymėti: 1) vakarų aukštaičių [ie] (žem. dounininkų [ɛi]), 2) vak. a. [ê] (žem. [ie]), 3) kartais net [e]. T. y. Krečinskis gilinasi ne į lietuvių tarmių garsus, o į rusų rašybos tradiciją. Panašiose (nebūtinai giminiškose) į rusiškas šaknyse ar galūnėse jis išlaikė grafinę koreliaciją su rusų ortografija: ten, kur rusų kalboje rašyta jatj <ѣ>, ji liko ir lietuviškoje kirilikoje, o kur buvo <е> – <е> ir išlaikyta (plg. Subačius 2004a, 164t.).

Pavyzdžiui, štai kaip raidė <ѣ> Krečinskio koreliuota su rusų rašyba, VaKrTK ir kituose jo rengtuose tekstuose (1864 m. *Kantičkose* – VaKrKAN ir 1866 m. *Kalendoriuje* – IvKrKAL): *вѣта* 29, *вѣтой* 58, 62 (rus. *мѣсто*; IvKrKAL: *вѣта*; VaKrKAN: *вѣта* 17, 25); *грѣкуость* 107 (rus. *грѣхъ*; VaKrKAN: *грѣкусь* 16); *недѣлюй* loc. sg. 72 (rus. *недѣля*; IvKrKAL: *недѣля* acc. sg. 48); *нѣръ* 5, *нѣра* 8 (rus. *нѣтъ*; IvKrKAL: *нѣра*); *норѣнтемсь* 96, *норѣтуметь* 54 (rus. *хотѣтъ*; IvKrKAL: *норѣси* 65, *норѣтомесь* 72); *цѣлибей* loc. sg. 80 (rus. *цѣлый*).

Raidė <е> taip pat koreliuota su rusų rašyba, ne su lietuvių tarmėmis, plg. *ведѣ* 62, *ишведзяу* 52 (rus. *вести*, *повель*; IvKrKAL: *нусиведе* 67); *живенимонь* acc. sg. 42, *живенти* 71, *живенту* cond. 3 43 (rus. *живеть*; IvKrKAL: *бегивень* 69); *денась* 69, *деномись* 69 (rus. *день*; IvKrKAL: *денась* 50, *денось* 48, *денунь* 48); *дешимтись* 52 (rus. *десять*; IvKrKAL: *дешимта* 50); *нека* ‘nieko’ 8, 79, *нексъ* 22 (rus. *некого*; IvKrKAL: *нека* 46); *смерть* loc. sg. 47 (rus. *смерть*); *тевай* 60, *Тевонь* acc. sg. 96, *теву* instr. sg. 41 (rus. *отець*; VaKrKAN: *Тева* 13).

Kirilikos jatj <ѣ> Krečinskis vartojo ir galūnėse, jei panašiuose linksniuose ar formose jatj buvo rašoma rusų kalboje. Pavyzdžiui, Krečinskis mėgo rašyti vietininko galūnę su <ѣ> (vietininko – предложный – linksnyje rusų ortografija tada žymėjo <ѣ>, plg. rus. *въ винѣ*, *въ деревнѣ*), pavyzdžiui, *дангуоѣ* ‘danguje’ 33; *даранчиоѣ* ‘darančioje’ 97; *чищюоѣ* ~ čiščiuoje ‘skaistykloje’ 29, 97, 105.

Nors tik retkarčiais, labai nenuosekliai, Krečinskis vartojo jatj <ѣ> ir dvibalsių [ei] pirmajam dėmeniui žymėti – <ѣй>. Pavyzdžiui, VaKrTK: *апрѣйкшдамась* 47; *апрѣйкшитонь* 7; *апрѣйшке* 4(3x); *вейкѣй* 13 (plg. ir VaKrKAN: *авѣйзи* 9, *ѣйдаме* 21; IvKrKAL: *даугеснѣй* 50, *дидеснѣй* 49; rus. *болѣе* 50, *опаснѣе* 49).

4.2. <э>. Raidė <э> Krečinskis vartojo beveik tik žodžių *eiti*, *esti* šaknyse, kaip kad ir kitose savo tuo metu rengtuose knygose. Pavyzdžiui, *атэима* acc. sg. 24; *атэйсентъ* 24; *атэйсь* fut. 3 9; *паэйнамъ* 15; *эйсь* 28; *эсибесь* gen. sg. 5; *эсонте*

‘esančio’ 25; эсанти ‘esantī’ 13 (plg. VaKrKAN: атэіо 20, Празінь 17, эіти 13, эсантей 15; IvKrKAL: атэюсь ‘atėjus’ 50, эіни ‘eini’ 66, эйтъ ‘eit’ 65, 66, эсантъ 65, эсю ‘esu’ 65; dar žr. Subačius 2004a, 158, 163t.).

Tačiau retkarčiais <э> pasitaikė ir kitose šaknyse, ypač žodžio pradžioje, pvz., эглесь [sic!] ‘elgtis’ 4, эльгимось 3; эрикетью 21.

4.3. <ы>. Krečinskis, ypač 1865 metais transkribuodamas Valančiaus *Kantičkas* (VaKrKAN), buvo įpratęs vartoti kirilinę raidę <ы> kaip lotyniškos raidės <y> atitikmenį. Tiesa, Valančius daugumoje savo paties tekstų iš viso apsieidavo be raidės <y>, tačiau leisdamas pakartotinį *Kantičkų* leidimą 1864 metais jis, matyt, neperrašė teksto ištisai, nepakeitė ten buvusių dažnų raidžių <y> žemaitiškam garsui [ę] žymėti (dar žr. aukščiau, 3.1.).

Labai nedažnai, bet vis dėlto Krečinskiui pasitaikydavo ir VaKrTK parašyti raidę <ы>, plg. *высась* 3; *высась* acc. sg. f. 3; *высупирму* 3; *Десперацые* 107; *интенцыонь* acc. sg. 71, 76. Plg. ir VaKrKAN: *высу* 10; *высусь* 10; *пыктибесь* 10.

4.4. <дз>. Perrašomo originalo digrafus <dž> ir <dž> Krečinskis turbūt dažniausiai transliteravo digrafu <дж>. Tačiau vietoj <dz> jis galėjo pažymėti ne <дж>, o <дз> (kaip darė transkribuodamas ir VaKrKAN), nors tai buvo ta pati palatalinė afrikata [dʒʲ] (prieš <i>). Pavyzdžiui, *висудидзяуси* acc. sg. 90; *дидзяусень* acc. sg. 90; *дидзяусю* instr. sg. 85; *жодзейсь* 114; *мелдзю* 90; *ширдзю* gen. pl. 65 (plg. ir VaKrKAN: *дидзіось* 9; *дидзяуси* 502; *дыдзя* 17, 18; *жодзюсь* 10, 500; *жодзя* 15; *спадзю* 40; plačiau žr. Subačius 2004a, 160). Pagal rusų ortografiją <дз> turėjo būti skaitoma [dz], bet ne [dž]. Tad toks tipiškas Krečinskio transliteravimas <дз> laikytinas klaidingu.

5. Luočio perrašas lotyniškėmis raidėmis (LuTK).

5.1. Apimtis. Mikas Vaicekauskas pavadino Luočio tekstą *trumpintu*. Apskritai lietuvių filologijoje nėra jokio nusistovėjusio susitarimo, ką vadintume trumpintu tekstu. Jei bus praleistas žodis – jau bus trumpintas tekstas? O jei du žodžiai? O jei dešimt? Jei praleista viena eilutė? Dešimt eilučių? Žinoma, jei truks pusės teksto, visi sutarsime jį buvus trumpintą. Tad kurioje trumpinimo skalės (nuo vieno žodžio iki pusės teksto išmetimo) vietoje sakytina, kad tekstas trumpintas?

Jau anksčiau minėjau kai kuriuos Luočio eilučių praleidimus. Juos turbūt galima pavadinti klaidomis ar apsižioplinimais. Apskritai Luočio tekstas labai neblogai atitinka Krečinskio perrašytą kirilinį *Katekizmo* tekstą. Nematyti kokių nors pastangų ką nors sąmoningai trumpinti. Dar vienas kitas neminėtas sutrumpėjimas irgi yra atsiradęs greičiau dėl neapsižiūrėjimo, o ne dėl noro parengti trumpesnę variantą.

Vadinasi, jei negalima rekonstruoti Luočio intencijos parengti trumpesnę variantą, turbūt nereikėtų teksto ir vadinti trumpintu. Jis gal ir yra maždaug keliolika (kelias-

dešimt?) eilučių trumpesnis už prototipą, bet tai atsitiko ne dėl kokios nors ypatingos koncepcijos. Priešingai, atrodo, kad Luočio koncepcija kaip tik buvo nusirašyti visą *Katekizmą* ir jo netrumpinti, tačiau dėl neatidos tobulai įvykdyti jam to nepavykę.

5.2. Redagavimas, keitimas. Nors tekstas ir vadintinas perrašu, vis dėlto matyti, kad Luotys transkribuodamas kai ką keitė. Vienais atvejais redagavo, tad keitė sąmoningai, kitais atvejais keitė, nes klydo – nesuprato ar tiesiog buvo neatidus.

5.2.1. Katalikų dogmos. Reti atvejai, kai Luotys taisė ir tiesiog gynė iškreiptas katalikų dogmas. Vienas iš jų – žegnojimosi formulė. Vytautas Merkys rašė, kad „cenzorius A. Petkevičiaus dar braukė ir keitė, kas tik jam atrodė būtina. Toks tekstas ir buvo laikomas galutiniu, tinkamu spaudai. Kokie buvo šie pakeitimai, rodo jau tai, kad katekizme vietoj katalikiškos žegnonės A. Petkevičiaus įrašė stačiatikišką“ (Merkys 1994, 55). Tokie pakeitimai ypač gąsdino vyskupą Valančių.

Krečinskio (Petkevičiaus) kirilinis variantas buvo toks: *Женклонъ крижяусъ Ш. дару: дедамасъ дешинень ронконъ пирму при кактасъ, паскяусъ антъ крутини, даръ паскяусъ антъ дешине ирь кайре пете сакидамасъ* 12. Kitaip saktant, žegnojantis ranka pirmiau vedama ant dešinio peties, tik po to – ant kairio, o tai jau ne katalikų, bet stačiatikių žegnojimosi būdas. Luotys tai bus pastebėjęs ir atitaisęs: *Ženkla križews S. daraw: diedamas defzine raka pirmo pri kaktas, paskiaws ant krutine, dar paskiaws ant kajre ir defzeni pete sakidamas* 7 (redaguota vieta abiejuose tekstuose pažymėjau pusjuodžiu šriftu).

5.2.2. Linksniai, skaičiai, giminės, laikai, asmenys. Luotys jokių būdu nesi-stengė idealiai išlaikyti kirilinio teksto gramatikos. Ne taip retai jo pakeistos, greičiausia sąmoningai, kai kurios gramatinės formos: linksniai, skaičiai, giminės, laikai, asmenys ir kt. (plg. 2 lentelę).

2 lentelė. **Gramatinių formų keitimas**

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Кайнъ апрейкитасъ тикъямасъ палика ужлайкиту</i> [instr. sg.] 7	<i>Kajp aprejkjztas tikiejemas palika yzlajkitas</i> [nom. sg.] 3
<i>Дазе паръ Швентонъ Раитонъ ирь пасаконмонъ</i> [acc. sg.] <i>китсъ китамъ</i> 7	<i>Daeje par Szwenton Rafzton ir pasakojemus kits kitam</i> [acc. pl.] 3
<i>Вадиномъ</i> [praes. 1 pl.] <i>Рашту Швенту суринкимонъ</i> [acc. sg.] 7	<i>Wadinas</i> [praes. 3 refl.] <i>Rafztu Szwetu surinkimas</i> [nom. sg.] 4
<i>Кокесъ ира дались жмогуе</i> [loc. sg.] 14	<i>Kokies ira dalis žmogaws</i> [gen. sg.] 9
<i>тикъдамисъ Христу Мессіошу атэйсентъ</i> [fut. part. indecl.] 24	<i>tikiedamis Christu Mesijofziu atejsinti</i> [part. fut. act. acc. sg. m.] 17
<i>Ужгине Веипатсъ теву сава неужкенсти, панекенти анайсь</i> [instr. pl.] 59	<i>Užgini Wiefzpatš tiewu sawa paniekinte ir ne užkiejste anus</i> [acc. pl.] 45

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Неимкъ варда Ввишпатець [sic!] Дева тава довинай</i> [dat. sg.] 56	<i>Neimk warda Wiefʒpatejs Diewa tawa downom</i> [dat. pl.] 43
<i>Виламось гаусентисъ</i> [part. fut. act. nom. pl. m.] <i>амжинонь гивенимонь</i> 37	<i>Wilemos gawti</i> [inf.] <i>giwenima</i> 27
<i>Присака идантъ недълесъ дена нека сунья недирбдамисъ</i> [part. cont. pl. m.] <i>ильсетумемъ</i> 58	<i>Prisaka idant nedieles diena nieka sunki nedirbtumem</i> [cond. 1 pl.] <i>ilsietumem</i> 44
<i>ужгине сунью дарбу</i> [gen. pl.] 58	<i>užgeni sunki darba</i> [acc. sg.] 44

Kartais Luotys redagavo ir to paties linksnio galūnę (plg. 3 lentelę).

3 lentelė. Linksnio redagavimas

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>дидіе</i> ‘didieji’ 6	<i>didieje</i> 3
<i>акіеу</i> 7, 51	<i>akiesy</i> 3, <i>akiesi</i> 39
<i>пирмоей</i> ‘pirmojoj’ 7	<i>pirmoje</i> ‘pirmoje’ 4
<i>Іезу Христу</i> 16	<i>Iezusa Christusa</i> 11

Paskutinis trečiosios lentelės keitimas (*Іезу Христу* → *Iezusa Christusa*) atrodo atsitiktinis, toliau Luotys laikėsi valančiško-krečinskiško šių vardų galūnių varianto.

5.2.3. Stilistika. Ir daugiau įvairių keitimų Luočiai atrodė reikiant padaryti, juos gana apibendrintai galima pavadinti stilistiniu redagavimu (plg. 4 lentelę).

4 lentelė. Stilistinis redagavimas

VaKrTK 1865	LuTK 1874
<i>Касъ тай ира тикръти каталикишкай?</i> 4	<i>Kas taj ira tikiejemas katalikifʒkas?</i> 1
<i>Су лежувию тай шпажинти камъ тикъ ширдей</i> 4	<i>Su liežuviu taj ifʒpazinty kajp yr ʒzirdiej</i> 1
<i>бе теву китусъ кокуюсь жмонесъ ленкти</i> 60	<i>be tievu dar ir kitus linkte</i> 46
<i>Плика андарити</i> 114	<i>Nowga pridenk</i> 98
<i>гаунъ стипри паспаронъ</i> ‘gauna stiprią pasparą’ 82	<i>gawn stypriby pasparon</i> 67

5.2.4. Leksika. (a) Ypač aiškus Luočio noras kai kur redaguoti leksiką, vienus žodžius keisti kitais. Viena iš priežasčių galėjo būti ta, kad jam, matyt, iš mažens įprastą bažnytinę katalikų terminologiją Valančius bus stengęsis tikslinti, keisti ne-

skoliniais ir pan. Kai kuriais atvejais Luotys turbūt ilgėjosi jam labiau pažįstamu bažnyčios terminu ir juos įrašydavo vietoj valančiškų į savo rankraštį. Pavyzdžiui:

giminė. Valančiaus žodį *veislė* Luotys keitė *gimine*, plg. *дѣль атпиркима вейслесъ жмоню* 12 – *diel atperkima giminis žmoniu* 8.

mūka. Luotys rinkosi *mūka* vietoj *kančios* bei *munkos*: *кончень* acc. sg. 83 – *muka* 68; *кончесь* 80 – *mukas* 66; *мункась* 19 – *mukas* 13.

neteisus. Luotys taisė Valančiaus žodžių junginį *kreivai prisiekiantis* ir rinkosi *neteisiai prisiekiantis*, plg. *Кревайнприсикоуму* instr. sg. 57 – *Netejsiu prisejka-wimo* 43.

padabynstva. Valančiaus *pavidalas* Luočiui netiko, keitė jį *padabynstva*, plg. *нѣрь непавидала натикти Девуї* 5 – *nie nie padabynstwas patyktu diewow* 2.

pastanavijimas. Luotys norėjo atmesti Valančiaus žodį *ryžimasis* ir keisti jį žodžiu *pastanavijimas*, plg. *стипрю рижимось метаботесь* 86 – *stypriu pastanawiejemu metawotejs* 71. Tačiau kiek vėliau turbūt apsisprendė kitaip ir įsivedė Valančiaus žodį – *су стипрю рижимось* 88 – *su stypriu rižimos* 73; *рижтумесь* ~ *ryžtumės* 98 – *rižtomis* 83.

pavšednas. Luotys rinkosi pažyminį *pavšednas* nusakyti nuodėmių (*griekų*) rūšiai vietoj Valančiaus *kasdieninis*, plg. *грѣкаї [...] касдениней* 104 – *griekaj [...] pawšzedni* 88; *Грѣку касдениню* instr. sg. 105(2x) – *Grieko pawšzedno* 88(2x).

sumnenė. Vietoj Valančiaus junginio *гринонь саужинень* acc. sg. 83 Luotys pasirinko *czista sumneny* 67; taip pat plg. *саужинень гринонь* 83 – *sumneny czista* 67; *саужинесь* 87 – *sumnenys* 71.

Prie šitokių redagavimų galėtų derėti ir poterių kai kurių formulių leksinis redagavimas. Pavyzdžiui, Valančiaus *Тикю и Девонь Тевонь* 9 Luočio keista *Tikiu ing Diewa Tiewa* 5; taip pat *Курсай прасидее иишь Двасесь Швенмось* 9 keista *Kurs prasideje ifz dwases Szweštos* 5. Akivaizdu, kad Luotys norėjo įrašyti sau įprastas formuluotes.

Visi tokie žodžių redagavimai rodytų, kad Luotys buvo stipriai veikiamas tradicinės bažnyčios terminijos, ją pripažino ir vertino, ji jam turėjo atrodyti prestižiškesnė už Valančiaus parinktą tarmėms įprastesnę leksiką. Tai rodo socialinę vertę, kurią tradicinei terminijai teikė Luotys. Vadinas, tie žodžiai ir daugelio kitų Luočio amžininkų turėjo būti laikomi prestižiniais, aukštesnio bažnytinio stiliaus žodžiais, vartinesniais bažnyčioje. Tai kartu pasako, ir koks novatorius, bažnytinės leksikos atnaujintojas buvo vyskupas Valančius, bandęs reformuoti bažnyčios terminiją, formuoti tarmės žodžių prestižą, daryti juos oficialiais lietuvių katalikų bažnyčios terminais.

(b) Pasitaikė ir kitokių leksikos redagavimo motyvų. Kai kurių žodžių Luotys galėjo tiesiog nesuprasti ar nenorėti priimti kaip neįprastų. Pavyzdžiui:

idēm ‘tikrai’, *idēm̄nastis* ‘tikrumas’. Šių Valančiaus mėgtų žodžių Luotys sten-gėsi vengti, plg. *Аръ идемъ реѣкъ тамъ тикъти* 4 – *Ar tikraj rejķ tam tekiety* 1; *теѣсибесъ крикционїи идемъ жинотинасъ ирѣ тикътинасъ* 6 – *tejsibes krik-czionifķkas dydej rejķalingas yr tikietinas* 2; *даръ идемъ* 73 – *o ipatingaj* 58. Vis dėlto Luotys pabandė pavartoti šį valančišką žodį, plg. *индемнеснюъ* [sic!] 65 – *idemnesnius* 51.

kusyti ‘skatinti’. Valančiaus žodis *ugždinti* ‘skatinti’ Luočiui bus nepatikęs (dėl neį-prastumo?), jį keitė skoliniu *kusyti*, plg. *ужденьъ эльгетесъ* 30 – *koso elgtejs* 21.

raojus ‘pavojus’. Turbūt Luotys nusuprato (neatpažino) Valančiaus parašyto žo-džio *raojus* ir jo vengė, plg. *Будамасъ наоюю нустоима гивибасъ* 90 – *Iawzdamas smerty* 75; *Приметь стиприбесъ реѣкалингосъ атсиспиримамсъ високиомсъ па-гундомсъ, курюсъ пастароси валондоси дидей ира наоесъ* ‘primeta stiprybes, reikalingas atsispyrimams visokioms pagundoms, kurios paskutinėmis valandomis yra labai pavojingos’ 100 – *Primet stipribes rejķalingas atsypspirimams wisokie pa-gundinima kurios pastarosi wal[on]dosi didej ira rejķalingas* 84. Pastaruoju atveju Luotys, turbūt vengdamas nesuprantamo žodžio *raojus*, performulavo kitaip, bet dėl to nukentėjo tikslumas ir stilius. Tačiau į rankraščio pabaigą jis gal bus pripratęs prie taip keistai rašomo žodžio ir vis tiek jį pavartojęs: *наоюе* loc. sg. 110 – *raojuj* 93.

(c) Kartais Luotys pažemaitindavo, t. y. pasirinkdavo žodį su žemaičiams įpras-tesne šaknimi. Plg. *анвейздуѣ* 44 – *arwejzow* 33; *привейздѣтоюсъ* 61 – *privejźie-tojus* 46.

(d) Kai kurių leksikos keitimų priežastis nėra lengvai nustatoma:

daryti. Žodį *datirti* Luotys pakeitė *daryti*, plg. *декавоти ужъ датиртасъ ге-радѣустасъ* 71 – *diekawoti už daritas geradiejestes* 56.

noras. Luotys tarėsi pakeisiąs *kliūtį* žodžiu *noras*, bet bekeisdamas suklydo ir paliko nesuderinęs įvardžio gramatinės giminės: *Кадъ Веупатсъ атитолинту ну мусу висасъ клутисъ* [sic!] *недалейдонтесъ кайпъ реѣкентъ Ио валесъ атликти* 43 – *Kad Wiefżpats atitolintu nu musu wisas noros nedalejdantius kajp rejķint Io wales atlekti* 33.

parskyrimas. Skyrelių pavadinimą nusakantį žodį Luotys buvo nutaręs keisti prie-saginiu, plg. *ПАРСКИРИСЪ* 4, 37, 50, 74, 102 – *Parsķirimas* 1, 27, 38, 59, 86.

priduoti. *Педедъ* [t. y. *Падедъ*] *душюомсъ каталику чищюю эсонтимсъ* 34 – *Pridowd dufżioms kataliku czifżiow esontioms* 25. Toks redagavimas neatrodo labai tikslus, tačiau vargu ar jį reikėtų laikyti Luočio raktu.

svaras. *Svarmą* Luotys pakeitė *svaru*, plg. *Уждрауде: вагистесъ, апагабима* [sic!] *мѣркоси, свармоѣ ирѣ слепими иду* 63 – *Uzdrawde: wagistes, apgawima mierkosie, swaro ir shiepiema idu* 48.

5.2.5. Įterpimas. Labai retai Luotys ką ne ką ir įterpdavo į savo transkribuojamą tekstą. Įterptas tekstas 5 lentelėje surinktas pusjuodžiu šriftu.

5 lentelė. Įterpimas

VaKrKAN 1865	LuTK 1874
1. <i>непадорусъ апсиредимасъ</i> 62	<i>nepadoros</i> apsejemas arba <i>apsiriedimas</i> 48;
2. <i>Рейкъ надорей нусипраусти, апсидарити ирь дайлей нестумдидамось прийти</i> 84	<i>Rejk padorej nusyprawsty, apsydaryty yr dajlej nestumdidamos piejty</i> pry spawiednes a potam yr pry Szwęczewsy Sakraminta 69
3. <i>Виси даликай ну прадіосъ тиктъ пасакоемисъ паръ тевусъ швентусюсъ</i> 8	<i>Wise dalikaj nu pradios</i> swieta tik pasakojemis par tievus szwęcusius 4
4. <i>Касъ ирь кайтъ</i> 77	<i>Kas ir</i> ir kajp 62

Kaip matyti iš penktosios lentelės, įterpimų Luotys darė įvairių. Pirmame pavyzdyje frazė jis papildė žodžiu, t. y. pridėjo vienaarūšę sakinio dalį. Antruoju atveju Luotys sakinį papildė ilga atkarpa. Trečiuoju – įterpė žodį *svieto*, bet čia ir suklydo, nes iš tokios transkripcijos išeitų, kad šventieji tėvai (evangelistai, apaštalai) nuo pat *pasaulio pradžios* aiškino visokius dalykus, bet tai prasilenkia su Biblijos tiesa. Ketvirtuoju – tai tiesiog netyčinis jungtuko pakartojimas, ditografijos atvejis.

5.2.6. Trumpinimas. Jau anksčiau, kalbant apie tai, koku šaltiniu rėmėsi Luotys, nurodyta jo trumpinimo pavyzdžių – netyčia praleistų eilučių (žr. aukščiau, 3.4., 5.1.). Tačiau pasitaikė ir kitokio pobūdžio trumpinimo (plg. 6 lentelę).

6 lentelė. Trumpinimas

VaKrKAN 1865	LuTK 1874
1. <i>бетъ нѣкуріосъ</i> 8	<i>nekurios</i> 4
2. <i>4. Септинисъ сакраментусъ</i> 6	–
3. <i>Веипатъ уѣстарима Швенчяусесъ Мотинасъ Сава ишкклаусити тейксесъ</i> 48	<i>Wieżypats Motinos Sawa iŹklausite tejkxes</i> 37
4. <i>некайтъ грѣшити, некайтъ Іо при-исакимусъ парженгти</i> 50	–
5. <i>дирмавонесъ арба бирмавонесъ</i> 101	<i>dirmawonis</i> 85
6. <i>Локамства (гобеимасъ)</i> 106	<i>Lokomstwa</i> 90

Iš šeštosios lentelės matyti, kad pirmuoju atveju praleistas jungtukas, antruoju ir ketvirtuoju – praleista ištisa frazė, trečiuoju – frazė sutrumpinta, penktuoju ir šeštoju – praleisti sinonimai.

5.2.7. Netikslumų koregavimas. Iš kitų redagavimų galima nurodyti Luočio pastebėjimus ir pakoreguotus netikslumus (klaidas). Pavyzdžiui, *Деве Тева* acc. sg. 6 Luotys

tiksliai pakoregavo galūnę *Diewa Tiewa* 3; taip pat pataisė klaidingai pavartotą *obelį* į *vobulą* ‘obuolį’: *роюй, kami шюоду бегивендаму сувалге обели* 15 – *rojow, kami apowdu begiwendamo suwalge wobula* 10. Taisė ir korektūros klaidų, pavyzdžiui, *wad[u]namъ* 3 – *wadinam* VI.

5.2.8. Klaidos. Tačiau Luotys ne tik koregavo Krečinskio (Valančiaus?) klaidas, bet ir darė savų. Ypač krinta į akis tos, kurios iškreipė originalaus katekizmo mintį. Pavyzdžiui, kirilinio katekizmo VaKrTK frazė *Ужгине Веупатсь теву сава* [...] *неклаусити* 59–60, reiškiančią, kad Viešpats liepia klausyti savo tėvų, Luotys LuTK perrašė *Užgine Wiefzrats tiewu sawa* [...] *paklausite* 45, o tai jau reiškia atvirkščią dalyką, kad Viešpats draudžia klausyti tėvų.

Originalią frazė *Вильтисъ ира тај непригимта дорибѣ сутейкта ну Веупатесъ* 37 Luotys perrašė be neiginio – *Wiltis ira taj prigimta doribe sutejкта ну Wiefzratejs* 27. Išėitų, kad kirilinę frazė, jog Viešpats suteikęs viltį kaip neprigimtą dorybę Luotys apvertė atvirkščiai – viltį pavadino prigimta dorybe (kurios tada Viešpačiui kaip ir nebebūtų reikėję atskirai suteikinėti).

Taip pat Valančiaus frazė *паръ силнибень мусу тонкей гръшиемъ* 94, reiškiančią ‘per silpnybę mūsų dažnai nusidedam’, Luotys pakeitė *parsylniby musa tonkej griefzizjem* 78. Turbūt Luotys tik padarė korektūros klaidą, praleido raidę <p> žodyje *sy[p]lniby*, tačiau rezultatas toks, kad vietoj silpnybės atsirado stiprybė – *silnybė* gali būti suprstas kaip skolinio *silny* ‘stiprus’ vedinys.

Kitoje vietoje Valančiaus frazė *Паръ тонъ пенонь гивенима амжина* ‘per tą peną gyvenimo amžino’ 82 Luočio buvo perrašyta taip: *Par ton piena giwenima amžina* 67. Žodį *penas* netyčia parašęs su digrafu <ie> Luotys kaip ir užrašė kitą leksemą – *pienas*. Na, pienas irgi yra penas, tik žinoma, *pieno* reikšmė kur kas siauresnė.

Esama ir paprastesnių, neiškreipiančių minties klaidų (plg. 7 lentelę).

7 lentelė. Klaidos

Krečinskis 1865	Luotys 1874
<i>ну жмоню паръ Двасень Швенчаусень иквенту</i> ‘nuo žmonių per Dvasę Švenčiausią įkvėptų’ 7	<i>nu žmoniu par Dwasy Szwešta ikwiepton</i> 4
<i>Мариосъ Паносъ</i> 9	<i>Ma=/ Panos</i> 5
<i>итартисъ</i> 21	<i>ifzartis</i> 21
<i>туръ бути гарбинамасъ</i> 48	<i>tur bute garbinama ir tur bute garbinamas</i> 36
<i>трумнай</i> 53	<i>tru[m]paj</i> 41

5.2.9. Tarmės redagavimas. Kirilikos raidėmis išleisto *Trumpo Katechizmo* (VaKrTK) tarmės ypatybės labai panašios į Motiejaus Valančiaus, tad turbūt aišku, kad

jis buvo pagrindinis prototipinio lotyniško rankraščio (vėliau Krečinskio perrašyto kirilikos raidėmis) autorius, ir kad tarminės kirilinio varianto formos skirtinos visų pirma jam. Čia toliau labiau išryškinsiu ne ką Luotys išlaikė, bet ką keitė iš prototipinio teksto tarminių ypatybių.

5.2.9.1. [eɨ]. Valančius buvo linkęs daugumą žemaičiams lengviausiai pastebimų ypatybių aukštaitinti (apie lengviausiai pastebimas ypatybes žr. *S u b a č i u s* 1998, 38tt.). Pavyzdžiui, dounininkų dvibalsį [eɨ] didžiuma atvejų Valančius pakeitė aukštaitišku atitikmeniu [ie]. Luotys tokias aukštaitiškas Valančiaus formas dažnai žemaitino, tik patį dounininkišką atitikmenį rašė nevienodai. Dažniausiai žymėjo <ej> (ar <iej>), plg. *ВаКґГК вена* 84 – *LuTK wejna* 69; *Веунатемь* 18, 19, 25, 28(2x), 29 – *Wiefzpatajs* 13(2x), 17, 20(2x), 21; *вѣта* 29 – *wejta* 21; *вѣтой* 62 – *wejtoj* 48; *далесь* gen. sg. 36 – *dalejs* 26; *кекъ* 86 – *kej* 71; *кельтесъ* 70 – *kieltejs* 55; *клаунтесъ* 70 – *klawptejs* 55; *купе* 15 – *kurej* 10; *купе* 29, 33 – *kuriej* 21, 24; *натемь* 24 ~ *патies* – *patejs* 17; *стумдтесъ* 70 – *stumditejs* 55; *эльтесъ* 30 – *elgtejs* 21. Rečiau tą patį dvibalsį Luotys parašydavo <y>, plg. *ане* 112 – *anyi* 96; *купе* 106, 112 – *kuryi* 89, 96; taip pat <ij>, plg. *Купе* 24 – *Kurij* 17; *купе* 28 – *kurij* 20.

Kitais atvejais, kai ir Valančiaus, matyt, buvo palikta dounininkiška lytis, Luotys ją išlaikė, plg. *дасіікимуѣ* 37 – *dasejk[i]mow* 27; *Куріі* 24 – *Kurij* 17 (plg. *V a l a n č i u s* 2001, 286 – *takij* ‘tokie’); *ліўнума* acc. sg. 55 – *lijpema* 41; *ліўнь* 57, 60 – *lejp* 43, 46 (plg. *V a l a n č i u s* 2001, 222, 278 – *lijpe*; 322 – *atsilijpe*); *паліўктъ* 97 – *ralejkt* 81; *парсискіўдъ* 80 – *parsiskejd* 65; *присіікдамисъ* 57 – *prisijkdamis* 44; *сііккъ* 65 – *sijk* 51; *уіі* 33 – *fzej* 24 (plg. *V a l a n č i u s* 2001, 214 – *gilij*; 330 – *tolij* ‘toli’).

Tiesa, nors Luočio žemaitinimas labai dažnas, bet neabsoluitus. Ne taip mažai yra ir Luočio išlaikytų valančiškų aukštaitiškų dvibalsių atvejų, plg. *вена* acc. sg. 94 – *wiena* 78; *Веунате* 72 – *Wiefzpatie* 57; *вѣтой* 58 – *wietoj* 44; *Дева* gen. sg. 69 – *Diewa* 54; *денасъ* 69 – *dienas* 54; *деномисъ* 69 – *dienomis* 54; *деносъ* gen. sg. 94 – *dienos* 78; *кеквенасъ* 51 – *kiekwienas* 38; *кекъ* 64, 92 – *kiek* 49, 76; *прижастесъ* 51 – *prizashties* 38; *тнь* 53, 66 – *tie* 41, 52; *шурдесъ* 53, 65 – *szirdies* 40, 51. Kaip matyti, Luotys nebuvo labai nuoseklus, vartojo skirtingą fonetiką ir rašybą toms pačioms šaknims (pvz., *kiek*, *vieta*) ir toms pačioms galūnėms (pvz., gen. sg. *širdies*, *Viešpaties*).

Be to, Luočiui pasitaikė perimti Valančiaus hiperaukštaitybių (plg. *Крицтыоѣ* loc. sg. ‘Kristujė’ 75 – *Kristuoje* 60), pataisyti hiperaukštaitybes aukštaitybėmis (plg. *амжеѣ* loc. sg. ‘amžiuj’ 78 – *amziuj* 63) ir net sužemaitinti vienas, bet bežemaitinant sukurti kitas hiperaukštaitybes (plg. *жмогуюѣ* loc. sg. 81 – *zmogowje* 66).

Minėta, kad savo rankraštyje Luotys įrašė *Skuodo* miesto pavadinimą. Panašu, kad jo rankraščio tarmė ne tik kad neprieštarauja, bet net remia Luočio gimtąją šnekta būvus *Skuodo* ar *Skuodo* apylinkių. Plg. valančišką formą su dvigarsiu [en] vak. a.

ę pozicijoje *неужкѣнсти* ‘neužkėsti’ 59, kurią Luotys pakeitė *ne užkiejste* 45. Rašymas <iej> čia liudija pakeistą [ei] vokalizmą. Vadinasi, Luočio tarmėje turėjo būti tariama [ei] (kur bk. yra ę), o tai būdinga tik nedideliam pajūrio žemaičių šnekto plotui apie Skuodą, Mosėdį, Ylakius, Salantus, Grūšlaukę, Darbėnus (plg. R o k a i t ė 1961, 147; LKA II, žemėl. 44 ir 45). Valančiaus gimtieji Nasrėnai į tą šneką jau nebepatenka, todėl jo forma ir užrašyta kitaip.

5.2.9.2. [ou]. Panašiai Valančiaus iš esmės buvo suaukštaitinta lengvai pastebima dounininkiška žemaitybė su dvibalsiu [ou] (bk. *uo*). Tačiau šiuo atveju Luotys savo dounininkiškos tarmės laikėsi labai griežtai, absoliučią daugumą Valančiaus aukštaitinimų sužemaitino (paprastai žymėjo dviraidį <ow> [ou]), plg. *ануоду* 15 – *anowdu* 10; *ануодумсь* 15 – *anowdoms* 10; *ануодумь* 15 – *anowdom* 10; *висуотине* gen. sg. m. 28 – *wisowtini* 20; *гуодь* ‘guodžia’ 34 – *gowd* 24; *дуону* instr. sg. 94 – *downo* 79; *ишлюосава* 17 – *ifzliowsawa* 11; *ишьюокимусь* 21 – *ifzjowkimus* 15; *падуотась* 3 – *padowtas* VI; *тарамуою теву* 18–19 – *taramowj tiewu* 13; *туо карть* 20 – *towkart* 13; *уждуотось* gen. sg. 95 – *uzdowtos* 79; *ишооду* 15 – *anowdo* 10; *юоба* 14, 48, 94 – *jowba* 9, 36, 79; *юокавимусь* 64 – *jowkawima* 49. Čia vėl tinka prisiminti, kad pats Luotys savo pavardę rašė *Lowtis*, kur digrafas <ow> taip pat dėsningai ženklino žemaitišką dvibalsį [ou] (žr. aukščiau, 2.).

Iš kai kurių formų matyti, kad Luočiui būdinga įrašyti dalies pajūrio žemaičių (Skuodo, Mosėdžio, Ylakių, Salantų, Grūšlaukės, Darbėnų) dvibalsį [ou] vak. a. *ą* pozicijoje: *айшкей то* [gen. sg.] *дароде* 51 – *ajfzkej tow* [acc. sg.] *darodi* 39; *анонь* ‘aną’ 32 – *anow* 23; *ко* gen. sg. 32 – *kow* acc. sg. 23; *нуспендонсь* ‘nuspendžiaš’ 28 – *nuspendows* 20; *пенктоу* ‘penktąjį’ 98 – *pe[n]ktowji* 82; *пирмоу* ‘pirmaįjį’ 56 – *pirtowj* 42; *приемонсь* ‘priimąš’ 80, 82 – *prijetows* 65, 66; *сугронжень* ‘sugražina’ 100 – *sogrowžin* 84; *швентоу* ‘šventąjį’ 31 – *fzweťowj* 23; *Швентоу* ‘šventąjį’ 60 – *Szweťowje* 46.

Kartais, daug rečiau, toje pačioje *ą* pozicijoje Luotys nurašydavo nepakeitęs praprususį Valančiaus tarmės vokalizmą <он> [oŋ] (<on>), plg. *андронсень* ‘apdrąsina’ 105 – *apdronsen* 89; *гронжинонжень* [t. y. *гронжинонтень*] 99 – *gronžinonpin* 83–84; *дронсей* 77, 78, 82 – *dronsej* 62, 63, 67; *дуодонсь* 101 – *dowdons* 85; *приемонсь* 83 – *prijemons* 68.

Ir kitais atvejais, kur Skuodo šnektoje tariamas dvibalsis [ou] galūnėje, Luotys jį rinkosi ir rašė <ow>:

(a) dat. sg., plg. *Адомуї* 15 – *Adomow* 10; *анвейздуї* 44 – *arwejzow* 33; *Девуї* 5 – *diewow* 2; *Девуї Тевуї* 17–18 – *Diewow Tiewow* 12; *жмогуї* 5 – *žmogow* 2; *кунуї* 99 – *kunow* 84; *нудирбимуї* 101(2x) – *nudirbitow* 85; *Пилотуї* 21 – *Pilotow* 15. Tiesa, pasitaikė išlaikyti ir aukštaitišką linksnio galūnę – *жмогуї* 6 – *žmoguj* 2.

(b) loc. sg., plg. *поюй* 15 – *rojow* 10; *чицюоюь* ~ čiščiuoje ‘skaistykloje’ 29, 97, 105 – *czifzciow* 21, 81, 89; *дангюо* 25, 33 ~ danguo[je] – *dangow* 18, 24. Bandyta nurašyti hiperaukštaitišką Valančiaus formą *дангюоь* 33, tačiau perdaryta į kitokią nesančią formą – *dangoje* 24.

(c) prievieksmiai, plg. *велтүо* 62 – *weltow* 48.

Iš Luočio suklydimų galima minėti formą *pirtow* acc. sg. 41 (iš *пирмонь* 54). Nors čia kamieninio kirčiavimo forma ir žemaičiai tokių formų galininke nosinio tarties pobūdžio neišlaiko (ar, kaip yra Luočio šnektos atveju, dvibalsio [ou]), tačiau galūnę Luotys parašė <ow>, tarsi tai būtų galūninio kirčiavimo žodis. Vis tiek aišku, kad galininkus taip kartais pažymėdavo pagal savo tarmę, tad net ir suklydimas liudija skuodišką Luočio šnektą.

Iš [ou] ypatybės akivaizdus Luočio noras tekstą užrašyti žemaitiškiau, nei rado Krečinskio transliteracijoje. Ir iš kitų iki šiol apžvelgtų tarminių bruožų matyti, kad daug lengviausiai žemaitiškai pastebimų žemaitiųjų Luotys neaukštaitino, o atvirkščiai – rinkosi žemaitiškas ar žemaitino, jei buvo užrašytos aukštaitiškai (žem. dounininkų [ei], [ou] ir dat. sg. [ou]). Tai rodytų, viena, kad jis visai nesistengė rašyti aukštaitiškai, aukštaitinti (skirtingai nuo Valančiaus, kuris šias ypatybes, su tam tikromis išimtimis, dažniausiai rašė aukštaitiškai). Vienintelė lengvai pastebima žemaičiams žemaitybė, galūninių skiemenų monoftongai [a], [e], Luočio neišlaikyti (labai retai pasitaikė lyčių, kurias būtų galima pavadinti ir Luočio žemaitinimu, monoftongų teikimu vietoj vak. a. dvibalsių, plg. *кумайсь* 57 – *ketas* ‘kitais’ 43; *свѣтимайсь* 106 – *swetymas* ‘svetimais’ 89; bet tokie atvejai atsitiktiniai, juos linkčiau laikyti labiau Luočio klaidomis, ne žemaitinimu). Bet net tokie kraštutiniai žemaitiškos bendrinės kalbos kūrėjai, kaip Jurgis Ambraziejus Pabrėža, Simonas Grosas, Antanas Klementas (žr. S u b a č i u s 1996, 55t., 67; 1998, 115) šią ypatybę toli gražu ne visada išlaikydavo (greta aukštaitiškų dvibalsių).

5.2.9.3. [ę]. Luotys mėgino išlaikyti žemaitišką savo tarmės [ę] žymėjimą, tačiau tai darė nenuosekliai, matyt, abejodamas, painiodamasis. Tam tikrais tarpais jis var-tojo raidę <y> šiam žemaitiškam tarpiniam garsui tarp [i] ir [e] žymėti. Luotys rašė <y> trijose nevienodo dydžio atkarpose: (1) teksto pradžioje, t. y. iki 6 p. imtinai (toliau 7–8 p. tarsi vėl nevar-tojo); (2) 9–10 p. vėl dažniau ar rečiau rašė <y> (nuo 11 p. nerašė <y> net iki p. 65; išimtinai praspūdavo gal tik *мейлень* acc. sg. 43 – *mejly* 32; *пилна* 47 – *pylna* 36); o (3) nuo 65 p. 11 e. (nuo žodžio *висусь* acc. sg. m. 80 – *wysos* 65) raidė <y> vėl imama labai dažnai vartoti, ir jau vartojama iki rankraščio pabaigos 98 p. Pavyzdžiui,

(1) p. I–IV, 1–6: *ангаути* 5 – *argawty* 1; *анрѣйшкѣ* 4 – *aprejʃʒky* 1 (nors tame pat psl. prašyta *aprejʃʒke*); *бути* 5 – *buty* 1; *высась* acc. sg. f. 3 – *wysas* VI; *ирь*

3 – *yr* VI; *исакe* 5 – *isaky* 1; *ишминтисъ* nom. sg. 5 – *ifšmintys* 1; *ишпажинти* 4 – *ifšpazinty* 1; *Клаусимасъ* 3 – *Klausymas* ‘kláusimas’ VI; *нумиресъ* 4 – *numyres* 1; *нумирти* 6 – *numerty* 2; *падаве* 4 – *padawy* 1; *патикти* 5 – *patyktu* 2; *тейсибе* nom. sg. 5 – *tejsybu* 1; *тикъти* ‘tikëti’ 4 – *tekiety* 1.

(2) p. 9–10: *вадинасъ* 14 – *wadynas* 9; *вали* instr. sg. ‘valia’ 15 – *waly* 10; *вису* 15 – *wysy* 10; *вистъмсъ* 15 – *wysims* 10; *висуметъ* 15 – *wysumet* 9; *даботинасъ* 14 – *dabotynas* 9; *лигасъ* nom. pl. 16 – *lygas* 10; *не падаре* ‘nepadarë’ 16 – *ne padary* 10; *пикта* gen. sg. 16 – *pykta* 10.

(3) p. 65–98: *бути* 105 – *buty* 89; *гарбинти* 80 – *garbinty* 65; *дасилейдамъ* ~ *dasileidžiam* 104 – *dasylejdam* 88; *дорибe* nom. sg. 109(2x) – *doribi* 92, *doriby* 92; *иръ* 80 – *yr* 66; *паситайсесъ* ‘pasitaisēs’ 105 – *pasytajsys* 89; *Сакраменти* loc. sg. 80 – *Sakraminty* 65; *свѣтими* 104 – *swetymis* 88.

Įsismagineš Luotys pavartodavo raidę <y> ir ten, kur jo tarmėje netartas paplatėjęs [e]: *апсидарити* 84 – *apsydarytu* 69; *вениби* ‘vienybė’ 85 – *wienybu* 70; *вильти* acc. sg. 85 – *welty* 70; *смерти* acc. sg. 83 – *smerty* 68; *скайтити* 84 – *skajtytu* 68; *сускайтити* 92 – *soskajtytu* 76; *цѣлибей* loc. sg. 80 – *cielybej* 65.

Tačiau žemaitiškas garsas [e] Luočio žymėtas ne tik <y>. Maždaug visame tekste (ir tose atkarpose, kur raidė <y> vartota, ir tose, kur nevartota) jis neretai rašė raidė <e> (dažnai pramaišiu su <y>), pvz.: *артима* gen. sg. 64 – *artema* 50; *атпиркима* gen. sg. 12 – *atperkima* 8; *бути* 48 – *bute* 36; *виресниби* instr. sg. 48 – *wiresnibe* 36; *дарити* 73 – *darite* 58; *Дваси* instr. sg. 11 – *Dwase* 7; *ишклаусити* 48 – *ifšklausite* 37; *ишэи* ‘išėjė’ 13 – *ifšeje* 8; *наслаптисъ* acc. sg. 12 – *raslaptes* 8; *сильпнеентъ* 49 – *selpniejent* 37; *су вали* 13 – *su wale* 8; *супрасти* 71 – *supraste* 56; *тикътима* gen. sg. 12 – *tekiejema* 8.

Dar įvairiau, garsą [e] Luotys pažymėdavo ir trečiu būdu – raidė <i>, pvz.: *високе* gen. sg. m. 48 – *wisoki* 36; *жмонесъ* acc. pl. 13 – *žmonis* 8; *Иштаре* ‘ištare’ 13 – *Ištari* 8; *пагимде* praet. 3 48 – *pagetdi* 36; *примень* 55 – *primin* 42; *слене* ‘slėpė’ 94 – *sliepi* 78; *спавѣднесъ* gen. sg. 93 – *spawiednis* 78; *сутвєре* 13 – *sutwieri* 8; *сутейке* praet. 3 47 – *sutejki* 36; *Теве* voc. sg. 46 – *Tiewi* 35. Šiose pozicijose vak. a. taria [e], [ė] ar [o], bet ne [e], tad tokį <i> rašymą tegalima interpretuoti kaip Luočio žymėtą žem. [e]. Šių <i> pozicijų nereikėtų painioti su tais <i> rašymo atvejais, kurie sutampa su vak. a. garsu [i] – tada nebeįmanoma atskirti, ar Luočio <i> žymi vak. a. garsą [i], ar žemaitišką [e], plg. *вадинасъ* 11 – *wadinas* 7; *висконъ* 13 – *wis kon* 8; *иръ* 12 – *ir* 7; *напильдити* 35 – *rapilditi* 25 (absoliučios daugumos kitų XIX amžiaus rašytojų tekstuose raidė <i> būtų žymėjusi garsą [i]).

Vadinasi, Luotys jokių būdu nebuvo patyręs rašytojas, nebuvo apsisprendęs, ką rinktis, painiojosi. Savo žemaitišką garsą [e] žymėjo bent trimis skirtingais būdais,

o tai visai nebūdinga net ir labai nevienodai rašiusiems XIX amžiaus žemaitiškos rašomosios tradicijos autoriams. Antra vertus, tie trys būdai užrašyti garsą [ɛ] rodo Luotį norėjus rašyti žemaitiškai, dar labiau žemaitinti ir taip gana žemaitišką Valančiaus tekstą, vengti daugumos aukštaitiškų lyčių. Bet tas vengimas nebuvo įvykdytas visiškai – Luočio tekste nemažai perimtų Valančiaus vartotų aukštaitiškų formų.

5.2.9.4. [o]. Nors Luotys neturėjo atskirės raidės lotyniškoje-lietuviškoje abėcėlėje žemaitiškam [o] žymėti (skirtingai nuo raidės <y> garsui [ɛ]), vis tiek stengėsi garsą [o] išreikšti – dažnai tiesiog rinkosi raidę <o>, pvz.: *бува* 7, 8(3x), 58 – *bowa* 4(4x), 44; *жмогуми* 5 ~ *žmogomi* 2; *жмогусь* 4 – *žmogos* 1; *ишгульдимась* 3 – *ifzgoldimas* VI; *калбу* praes. 1 sg. 9 – *kalbo* 5; *Катехизму* instr. sg. 3(3x) – *Katechizmo* VI(3x); *нумиурсю* 25 ~ numirusių – *numirosiu* 17; *нуситейсинтумемь* 7 – *nusitejsentomet* 3; *падавиму* instr. sg. 7 – *padawimo* 3; *сугронжинти* 91 – *sogronžity* 75; *муртонъ* acc. sg. ‘turtą’ 63 – *torta* 49.

Toks pasirinkimas žemaitišką garsą [o] žymėti <o> galėtų būti neįpratusio rašyti žmogaus rašto bruožas. Įgudus rašyti būtų buvę galima pastebėti, kad čia rašant <o> atsiranda dviprasmybių, nes ta pati raidė reiškė ir kitą balsį ar dvibalsį (vak. a. [o], žem. [uo]), plg. *лупима* ‘lupimą’ 63 – *lopima* 48 (įpratęs lietuviškai skaityti skaitytosias šį žodį būtų perskaitęs greičiau kaip *lopymą*).

Ir čia Luotys nebuvo nuoseklus. Toje pačioje žemaitiško [o] pozicijoje pavartodavo ir aukštaitiškai galintį atrodyti (arba garsų [u] ir [o] skirtumui nerelevantišką) rašmenį <u>, plg. *жодю* instr. sg. 37 – *žodiu* 27; *куру* acc. sg. ‘kuri’ 36 – *kurij* 26; *курусь* 48 – *kurius* 37; *судеимонъ* acc. sg. ‘sudėjimą’ 36 – *sudiejema* 27. Tad ne visi žemaitiški [o] reikšti raide <o>, dalis jų – ir raide <u>. Čia vis dėlto dar reikia pabrėžti, jog <u> rinktasi žymėti žem. [o] (ar vak. a. [u]) pozicijai gana retai – daug rečiau negu raidė <e> žymėti žem. [ɛ] (ar vak. a. [i]). Vadinas, žemaitinimas <o> [o] atveju labai ryškus, gerokai ryškesnis negu analogišku <e> [ɛ] atveju.

Be to, raide <o> Luotys tradiciškai žymėjo ir žem. [uo] (ar vak. a. [o]), plg. *високень* acc. sg. ‘visokia’ 63 – *wisokien* 49; *Дьлто* 47 – *Dielto* 35; *жодю* gen. pl. 47 – *žodiu* 35; *прашомь* 49 – *prafzom* 37. Todėl Luočio teksto grafema <o> ženklina ne vieną garsą.

5.2.9.5. [ie]. Kirilikos raidėmis užrašytą vak. a. [ɛ] (ar žem. [ie]) lotyniškėmis raidėmis Luotys paprastai perteikdavo taip, kad jos teperskaitomos žemaitiškai, pvz.: *галету* 6 – *galietu* 3; *глобею* instr. sg. 19 – *globieju* 13; *сукалбеи* ‘sukalbėje’ 46 – *sukalbieje* 35; *Тевась* 5 – *Tiewas* 2. Ir čia akivaizdus Luočio noras žemaitinti.

5.2.9.6. -ims. Įvardžių, dalyvių ir būdvardžių daugiskaitos naudininko galūnė kirilikos raidėmis dažniausiai žymėta taip, kad ją tiksliau skaityti aukštaitiškai *-iems* negu žemaitiškai *-yms*. Luotys dažnai transliteravo taip, kad tikėtinesnė tapo žemai-

tiška interpretacija *-ums* ([ims], [ɛms]) – su <i> ar su <y>, pvz.: *артимемсь* 53 – *artimims* 40; *Вистъмсь* 87 – *Wisums* 71; *вистъмсь* 87 – *wisums* 71; *ишюсемсь* 53 – *ifzejusims* 40; *несугебонтемсь* 39 – *nesugebontims* 28; *свейкемсь* 96 – *swejkims* 81; *сугрешиюемсь* 87 – *sogriefzijosums* 71. Antra vertus, kartais pažymėdavo ir su <e>, plg. *гайлентемсь* 96 – *gajlentems* 81; *норънтемсь* 96 – *norintems* 81. Tai Luočio rašybos sistemoje irgi labiau galėtų reikšti žem. [ɛ] negu vak. a. [ie].

5.2.9.7. [ɔŋ]. Kiriliniame VaKŕTK vak. a. dvibalsis [an] dažnai ir būdavo ženklīnamas <an>. Ne visais atvejais, bet dažnai Luotys linko žemaitinti ir vietoj jo žymėti savo tarmės dvibalsį [ɔŋ] raidėmis <on>, pvz.: *антъ* 95, 112 – *ont* 80, 95; *дангауць* 113 – *dongaws* 96; *идантъ* 77 – *idont* 62; *приемантъ* 72 – *prijemont* 57; *родантъ* 84 – *rodont* 69; *ужлайкантемсь* 66(2x) – *uzlajkontems* 51(2x). Net tik kirilikos <an>, bet ir pasitaikęs <ун> transkribuotas taip pat, plg. *ундени* acc. sg. 76 – *ondeniu* instr. sg. 61; *унденю* instr. sg. 76 – *ondiniu* instr. sg. 61.

Retkarčiais išlaikydavo ir VaKŕTK [an], tik, žinoma, digrafą <an> transliteruodavo lotyniškomis raidėmis <an>, plg. *дангауць* 43 – *dangaws* 32; *Идантъ* 43 – *Idant* 32.

5.2.9.8. [t], [d]. Tiek Valančius, tiek Luotys buvo pajūrio žemaičiai, jų šnektų kaitmeninės afrikatos buvo pakeistos beafrikatėmis. Valančius kiek pastebėdamas buvo linkęs tas afrikatas aukštaitinti (kituose tekstuose prikurdavo daug hiperaukštaitiųjų; žr. Jonikas 1972, 132tt.; Subačius 1999, 90t.), turbūt todėl ir VaKŕTK nemažai nepajūrietiškų šnektų afrikatinių formų. Tačiau Luotys bent dalį iš jų keitė, vertė pajūrio žemaičių beafrikatėmis lytimis, pvz.: *аукцяуць* 65 – *awkfzews* 50; *Вешначю* instr. sg. 34 – *Wiefzpatio* 25; *даранчиюць* 97 – *darontioje* 81; *дидзяуць* instr. sg. 85 – *didewsiu* 69; *жодзейць* 114 – *zodejs* 97; *ишведзяуць* 52, 54, 55 – *ifzwedew* 39, 41, 42; *кянчя* 113 – *kient* 96; *насланчю* gen. pl. 69 – *paslaptiu* 54; *прижащю* gen. pl. 91 – *prizastiu* 75; *смерчю* instr. sg. 105 – *smertio* 88; *смерчя* gen. sg. 97, 100, 105 – *smerty* 81, 84, 89; *тущюць* 84 – *tufztios* 68.

5.2.9.9. Cond. 3. Tariamasis nuosakos trečiąją asmenį Luotys iš pradžių pažemaitindavo, plg. *анпиркты* ‘atpirktų’ 5 – *atperktom* 2; *ижгануты* 5 – *ifzganitom* 2; *падаруты* 18 – *padaritum* 12. Formos *накелтумемь* 42 pakeitimas *pakieltom* 31 turbūt yra klaida, Luočio parašytas trečiasis asmuo vietoj kirilinio pirmojo. Bet toliau tekste Luotys iš kirilinio teksto vis dėlto perimdavo aukštaitiškiau atrodančias formas, plg. *антуръты* 99 – *apturietu* 83; *атиголинты* 43 – *atitolintu* 33; *анпиркты* 18 – *atpirtu* 12; *галеты* 6, 75 – *galietu* 3, 60; *даруты* 51[2x] – *daritu* 39[2x]; *народуты* 65 – *paroditu* 51.

5.2.9.10. Loc. pl. VaKŕTK suaukštaitintą vienaskaitos vietininką Luotys kartais sužemaitindavo, plg. *гръкюць* 107 – *griekus* 91.

5.2.9.11. *Summa summarum* Luotys tarminės lytis labai aiškiai žemaitino. Nors likę ir aukštaitiškų, bet Luočio tekstas gerokai žemaitiškesnis, net skuodiškesnis, negu Valančiaus-Krečinskio prototipas VaKrTK. Luotys beveik nepaliko aukštaitiškų dvibalsių [uo] (rašė tik žem. [ou]), bandė žymėti ne tik žem. [o] (<o>), bet ir žem. [e] (<y>, <e> ir <i>). Ir morfologija Luočio buvo labai žemaitinama – acc. sg., dat. pl., loc. sg., cond. 3 ir kt. Atrodo, kad Luočiui visiškai nerūpėjo orientuotis į aukštaičius, jis linko rašyti labai žemaitiškai.

Tačiau iš rašybos svyravimo matyti, kad Luotys nebuvo labai patyręs rašytojas. Greičiausia jis bus perrašinėjęs tekstą ne spaudai, o sau pačiam. Todėl jam ir nereikėjo taikytis prie konteksto, rūpintis įtraukinėti aukštaitiškų ypatybių įvairesniems skaitytojams. Beveik nėra tokių atvejų, kad žemaitišką kirilinio *Katekizmo* formą Luotys būtų suaukštaitinęs. Tai, kas aukštaitiška Luočio rankraštyje, beveik visada buvo aukštaitiška ir kirilikos prototipe (išimtimis galima būtų išvelgti tokius neva paaukštaitinimus, kaip tariamosios nuosakos afrikata *галеміо* 90 – *galieczio* 74, arba neva žemaitiško monftongo dvibalsinimas *анкець* ‘apkeis’ 96 – *apkejs* 80 – tačiau pirmasis atvejis galėjo būti žinomas plačiau ir kitiems žemaičiams, o antrasis – galbūt tiesiog korektūros rikto pataisymas). Žemaitybių, priešingai, Luotys papildė labai gausiai.

5.2.10. Rašyba. Atskira redagavimo potėmė būtų rašyba. Daug jos ypatybių Luotys išlaikė, daug ir redagavo, jei transliteravimui galima taikyti terminus *išlaikyta* ar *redaguota ortografija* (juk pats transliteravimas yra raidžių keitimas).

5.2.10.1. <он(ь)>, <ен(ь)>. Jau minėta, kaip Luotys buvo perėmęs Krečinskio rašybos elementą – net ir kamieninio kirčiavimo žodžių galūnėse rašyti nosinį garsą žyminčią raidę (plg. 3.1.). Čia belieka pridurti, kad Luotys nenuosekliai laikėsi tos Krečinskio siūlytos rašybos <онь>, transliteruodamas pagal savo šnektos tarimą atstatinėdavo lytis raide <a> (arba <ȧ>), pvz.: *висонь сава мокслонь* acc. sg. 8 – *wisa sawa moksla* 4; *гивенимонь* 6 – *giwenima* 3; *гивенимонь амжинонь* acc. sg. 6 – *giwenima amžina* 3; *конь* 9 – *ka* 5; *парь пасаконень арба падавимонь* 8 – *par pasakojeta arba padawyma* 4; *тиктьимонь* acc. sg. 3 – *tekiejeta* VI; *Тиктьимонь* acc. sg. 4 – *tekiejeta* 1; *Тикю и Двасень Швентонь* 9 – *Tikiu i Dwase Szwęta* 6; *Тикю и Девонь Тевонь* 9 – *Tikiu ing Diewa Tiewa* 5; *Тонь пасакоимонь* acc. sg. 7 – *Top pasakojeta* 3; *тонь судеимонь* 9 – *ta sudiejeta* 5; *ужь тикронь тејсибенъ* acc. sg. 4 – *uz tikra tejsibe* 1.

Analogiškai keitė ir <ень> į <e> (ar <ę>), plg. *гарбень* acc. sg. 38 – *garbe* 28; *Швентонь бажниченъ висурэнсонтенъ, швентую драугистенъ* 10 – *Szwęta bażnicze wisuresate, fżwętuju drawgiste* 6.

Nors kartais atsitikdavo ir atvirkščiai. Dažnus įvardžius *kon*, *ton* Luotys buvo įpratęs rašyti krečinskiškai su <on>, tačiau kartais net ten, kur Krečinskis jų nebuvo taip parašęs, Luotys pažymėdavo, plg. *Ko* 59 – *Kon* 45; taip pat *mo* gen. sg. 60(2x) – *ton* acc. sg. 45. Na, čia įpročio galia, bet taip pat reikia nepamiršti, kad dalis žemaičių (pavyzdžiui, Valančius) šioje vietoje ir tarė su [ɔn], tad kaimyniniai žemaičiai galėjo veikti Luotį taip pat (nors jo paties tarmėje tarta [ou]). Dar plg. netipišką Luočio persistengimą *шешту* ‘šeštąjį’ *присакимонь* 62 – *szeszton* *prisakima* 47.

Kalbant apie tendencijas tinka pasakyti, kad Luotys iš pradžių daug dažniau perimdavo Krečinskio <енъ> ar <онъ>. Bet toliau ėmė suprasti, kad tai dirbtinės formos ir dažnai jų atsisakydavo. Vis dėlto visiškai atsikratyti nesugebėjo ir antrojeje rankraščio pusėje.

5.2.10.2. <ɫ> Luotys neretai pavartodavo perbrauktosios <ɫ> ženklą (tad kietąją <ɫ>) net ir prieš priešakinius balsius (žem. [ɛ], žem. [ie]) ar prieš kitus priebalsius, einančius prieš tokius pačius balsius. Pavyzdžiui, *амислиту* 71 – *armistiti* 56; *Амилъси* acc. sg. 87 – *Atyłsy* 71; *вейслень* acc. sg. 88 – *wejsły* 72; *дали* instr. sg. 95 – *dały* 79; *ИШГАЛЕЙСЬ* 75 – *ifzgalejs* 60; *ишгалеисъ* 88 – *ifzgalejs* 72; *каталикай* 110 – *katałykaj* 94; *каталикаисъ* 68 – *katalekajs* 53; *каталикамсъ* 94 – *katałykams* 78; *каталику* gen. pl. 111, 112 – *katałyku* 95(2x); *келесъ* acc. sg. f. 94 – *kieles* 78; *кяле* gen. sg. 99 – *kieły* 83; *лигонисъ* gen. sg. 100 – *lygonejs* 84 (bet ir *ligonis* 84); *лигосъ* gen. sg. 100 – *lygos* 84; *Мейле* nom. sg. 111 – *Mejły* 95; *мейле* nom. sg. 50, 109 – *mejły* 38, 93; *мейлесъ* gen. sg. 110 – *mejłys* 93; *милаусе* ‘mieliausio’ – *miłewsy* 74; *милестонь* 76 – *miłeston* 60; *мислесъ* acc. sg. 65 – *mestles* 50 (bet ir *misles* 51); *мислесъ* gen. sg. 53 – *misłes* 40; *мисли* instr. sg. 104, 114 – *miśły* 88, 97; *мислиту* 110 – *miśłyti* 93; *нуплешима* acc. sg. 64 – *nupłiefzima* 49; *накелиму* instr. sg. 86 – *pa-kiełytu* 71; *Пасидалиму* instr. sg. 108 – *Pasydałyjeto* 92; *рейкали* loc. sg. 76 – *rej-kali* 61; *рейкалингяусисъ* 75 – *rejkalingewsis* 60; *слепими* ‘slėpime’ 63 – *stiepiema* ‘slėpimą?’ 48; *шлюба* 68 – *szłiuba* 53.

Toks rašymas nedažniems žemaičių tekstams XIX amžiuje tebuvo būdingas. Vis dėlto panašiai nenuosekliai buvo rašoma 1759 metų *Žyvate*. *Žyvata* tyrė Aleksas ir Danutė Girdeniai rašė, kad „neretas *l* prieš įvairios kilmės galinį *-y* = *-e* (pvz.: *akly* 190₂₆, 311₁₉ ‘akli’ (ir *akly* 115₁₉), *awely* 95₁₃ ‘avelė’ [...] (ir *awely* 176₂₄) [...], *szpitoły* 4919 ‘špitolė, vargšų prieglauda’ [...]). Susidaro išpūdis, kad vertėjui bus nepavykę apsispręsti, kaip rašyti šiai pozicijai būdingą pusminkštį priebalsį: matyt, jis kartais pasigirsdavo kietesnis, kartais minkštesnis“ (Girdenis, Girdenienė 1997, 40t.). Luotys rašė labai panašiai, jam irgi galėjo nevienodai atrodyti pusminkštis priebalsis, ir jį pažymėdavo ne tik minkštojo, bet ir kietojo priebalsio ženklų. Toks Luočio rašymas labai nenuoseklus, jis vartojo daug formų analogiškose pozicijose ir

su minkštąja <ł>. Tai galėtume vertinti kaip Luočio nepatyrimą rašyti, nesusipažinimą su XIX a. pirmosios pusės žemaičių tekstais (*Žyvatas* juk buvo daugiau kaip šimto metų senumo, bet gal Luotys galėjo būti matęs vėlesnių leidimų?). Tikėtina, kad Luotys labiausiai stengėsi taikyti raides <ł> ir <l> pagal savo skuodišką intenciją.

5.2.10.3. <aw>, <ew>. Dvibalsio [au] antrąjį dėmenį po kieto ir po minkšto priebalsio Luotys rašė <w>, t. y. atitinkamai <aw> ir <ew>. Pavyzdžiui, <aw>: *анмау-масъ* 21 – *arawtas* 14; *гаунъ* 75 – *gawn* 60; *даузяусъ* 21, 61 – *dawgews* 15, 47; *донгаусъ* 9 – *dagaws* 5; *жмогые* 14 – *žmogaws* 9; *уждрпуде* 63 – *uždrawde* 48. Ir <ew>: *гувяусей* 51 – *guwewsej* 39; *крижяусъ* 21 – *križews* 14; *пагалаусъ* 62 – *pagalews* 47; *толяусъ* 20 – *tolews* 14.

Šių dvibalsių grafika <aw>, <ew> – su raide <w>, o ne <u> – buvo daug būdingesnė XVIII, o ne XIX a. lietuviškiems raštams. Bet kita ko, panašiai rašyta ir minėtajame *Žyvate*. Jame taip pat ir dounininkiški dvibalsiai [ou] kartais pažymėti su raide <w> (<uw> arba <aw>); plg. *Girdenis*, *Girdenienė* 1997, 11). Neatrodo neįtikinama, kad Luotys buvo susipažinęs būtent su *Žyvatu*, o ne su kitais vėlesniais žemaitiškais raštais.

5.2.10.4. <ŷ>. Netikėtai senoviškas pasirodo esantis net digrafo <ŷ> rašymas su ilgąja <f> ir ilgąja <ʒ>, plg. *ifʒganitom* ‘išganytų’ 2; *ifʒpazinty* 1; *katalikifʒkas* 1; *fʒerdziu* ‘širdžių’ 50; *tufʒtios* ‘tuščios’ 68; *Wiefʒpats* 45. Taip rašoma visame rankraštyje nuosekliai, tai tebuvo vienintelis Luočio būdas žymėti digrafą <sz>. XIX a. pradžios ir vidurio rankraščiuose <ŷ> nebebuvo vartojamas nuosekliai, kartais kai kurių autorių buvo parašomas tik dviraidis <fz> (ilgoji raidė <f> su trumpąja <z> – Jurgio Pabrėžos, Antano Tatarės, Edvardo Daukšos; plg. *Subačius* 2004b, 282). O Luotys, priešingai, rašydamas net praslinkus trims XIX a. ketvirčiams, buvo labai nuoseklus. Vėl matyti, kad Luotys nebuvo smarkiau paveiktas XIX a. lietuviškų raštų tradicijos, kažkokiu būdu buvo persiėmęs gerokai senesne, XVIII amžiui būdingesne lietuviškų raštų tradicija.

5.2.10.5. Tad, galų gale, Luočio rašybos dominantė atrodo buvęs orientavimasis į XVIII a. rašybos (grafikos) normas (stilių), ir specifinis bruožas – įgūdžių stoka (plg. tokį ypač nenuoseklų ir neįprastą transliteravimą – *Вусупурму* ‘visų pirma’ 87 – *Wysopermo* 72).

6. Išvados. Akivaizdu, kad Aleksandras Luotys perrašinėjo būtent kirilinį Jono Krečinskio perdarytą Valančiaus *Trumpo Katechizmo* tekstą (VaKrTK, 1865), ir tai kol kas vienintelis žinomas lietuviško kirilikos teksto transliteravimo lotyniškomis raidėmis pavyzdys (LuTK, 1874). Tai rodo ir sutampančių praleistų eilučių ilgis (rinkinio plotis), ir iš kirilikos perimtos dirbtinės acc. sg. formos (plg. *meilin* ‘meilė’, *mokslon* ‘mokslą’), ir kartais įterptos kirilikos raidės tarp lotyniškųjų.

Luočio tekstas nurašytas ištaisai, netrumpintas – Luotys norėjo transkribuoti visą tekstą, nelinkdavo trumpinti. Vis dėlto neapsižiūrėjęs kai kur praleido teksto eilučių (atkarpių).

Perrašydamas Valančiaus-Krečinskio tekstą Luotys kai ką ir redagavo. Pakeitė stačiatikišką žegnonės formulę katalikiškąja. Keitė kai kurias gramatines formas ir stilistines ypatybes. Redagavo leksiką – ypač dažnai Luotys atmesdavo Valančiaus bandymus įvesti naujovių į bažnytinę terminologiją (Valančiaus-Krečinskio *кончесь* keitė *tuikas*; *рижимось* – *pastanawiejemi*; *касдениней* – *rawfzedni*). Taisė riktus bet ir pats klydo.

Luočio tarmės redagavimas – tai visų pirma aukštaitiškų formų keitimas žemaitiškoms dounininkiškomis, plg. Luočio <ej> [eɪ] (*вена* ‘viena’ – *wejna*); <ow> [ou] (*дуону* ‘duona’ instr. sg. – *downo*); <y>, <e>, <i> [e] (*буми* ‘būti’ – *buty ar bute*, *пагимде* ‘pagimdė’ – *pagemdi*); <o> [o] (*ишгульдимась* ‘išguldymas’ – *if3goldimas*); <ie> žem. [ie] (*галету* ‘galėtų’ – *galietu*); -*умс* (*висѣмсѣ* ‘visiems’ – *wisymś*); <on> [ɔn] (*дангаусь* ‘dangaus’ – *dongaws*); <t> [t] (*аукцѣяусь* ‘aukščiau’ – *awkf3tews*); cond. 3 <om> [ɔm] (*амниркты* ‘atpirktų’ – *atperktom*). Atvirksių atvejų – kad žemaitiškos Valančiaus formos būtų pakeistos aukštaitiškoms – beveik nėra. O žemaitiųjų, priešingai, Luotys prirašė gana daug.

Sprendžiant iš redagavimo pobūdžio, Luotys persirašinėjo savo reikmėms, ne spaudai. Todėl jis kartais laisvokai paredaguodavo frazes. Dėl to jam labiausiai ir tiko jo paties Skuodo šnekτος lytys (jis nesiderino prie kitų tarmių atstovų).

Luotys keitė ir rašybą (pvz., dažnai atsiskakė Krečinskio ortografijos <он(ъ)> [*gyvenimонъ* ‘gyvenimą’ – *giwenima*], <ен(ъ)> [*бажничень* ‘bažnyčia’ – *bażnicze*]). Kitos būdingesnės Luočio rašybos ypatybės – nenuosekliai žymėta <ѣ> prieš *e* ir *i* tipo vokalizmą (*амислѣтѣ* ‘apmislyti’ – *apmisłiti*; *кяле* ‘kelio’ – *kieły*), nuosekliai rašyta <aw>, <ew>, <ow> ir <f3>. Luočio rašybai būdingas orientavimasis į daug senesnę rašybos sistemą, įprastą ne XIX amžiaus pabaigai, kaip tikėtumėmės, bet XVIII amžiui. Minėti bruožai stebėtinai panašūs į 1759 metų *Žyvato* ortografiją. Keltina hipotezė, jog Luotys galėjo pats mokytis skaityti ir rašyti iš dažnai perleidžiamo *Žyvato*. Apskritai iš rašybos nenuoseklumo aišku, kad Luotys nebuvo įgudęs gerai rašyti lietuviškai, nesilaikė kokios nors žinomos vienos ortografijos tradicijos (plg. netradiciškai ir nenuosekliai parašytą *Wysopermo* ‘visų pirma’).

THE PHILOLOGICAL SOMERSAULT OF ALEKSANDRAS LUOTYS: *ТРУМПАСЪ КАТЕХИЗМАСЪ* (1865) INTO *TRUMPAS KATECHIZMAS* (1874)

Summary

Aleksandras Luotys transliterated his Lithuanian manuscript — the Catholic *Brief Catechism* (*Trumpas Katechizmas*, 1874; LLTIB: f. 1 3468) — from the variant in Cyrillic characters *Трумпасъ Катехизмасъ* of 1865 (first prepared in manuscript in Latin characters by the bishop Motiejus Valančius and later printed in Cyrillic letters by Jonas Krečinskis). In the history of Lithuanian Luotys' manuscript was unique in the sense that it was the only known Lithuanian text in Latin letters transcribed from the Cyrillic Lithuanian version, which was then required by the Russian officials.

It is obvious that Luotys transcribed the Cyrillic text entirely, and that he did not intend to shorten it in any planned manner. Still, most probably due to his absentmindedness, Luotys omitted some lines of the original in several places.

Luotys made certain changes in his transliterated manuscript. For instance, he changed the Orthodox formula for making the sign of the cross into the Catholic one. He edited some grammatical forms and some stylistic features. Luotys also changed certain words — he ignored some of Valančius' attempts to modernize religious terminology and he used the traditional religious terms or words instead of those proposed by Valančius (e.g. he changed *кончесь* 'passion, suffering' into *tukas* 'ibid.'; *рижимось* 'determination' into *pastanawiejemu* 'ibid.'; *касденией* 'daily' into *rawzedni* 'ibid.').

Luotys corrected some typographical errors but erred himself as well.

He changed certain Highland Lithuanian dialectal features into the Lowland Lithuanian (dounininkai in particular) equivalents. Cf. <ej> [ej] in Luotys' text (*вена* 'one' → *wejna*); <ow> [ou] (*дуону* 'bread' instr. sg. → *downo*); <y>, <e>, <i> [e] (*бути* 'to be' → *buty* or *bute*, *нагимде* '(she) gave birth' → *pagemdi*); <o> [o] (*шигульдимасъ* 'explanation' → *i3goldimas*); <ie> žem. [ie] (*галету* '(he/she) could' *galietu*); *-yms* (*вусцьмсь* 'for everyone' → *wisyms*); <on> [on] (*дангаусъ* 'of heaven' → *dongaws*); <t> [t] (*аукцяуць* 'higher' → *awkzews*); cond. 3 <om> [om] (*ампиркту* '(he/she) would redeem' → *atperktom*). There were many cases of Lowland dialectal peculiarities. Thus, Luotys' text was based on the Lowland dialect much more than the Cyrillic prototype had been.

There were almost no cases, however, of substitution in the opposite direction—Lowland features were almost never changed into the Highland equivalents.

Judging by the way Luotys edited the text one can assume that the manuscript was not prepared for the purpose of publication, and that Luotys needed it in Latin letters for his personal uses. Therefore Luotys edited some phrases of the prototype freely, and introduced more of his native Skuodas dialect features (from the Northwestern Lowland territory).

Luotys also used certain specific orthographical peculiarities. Quite often he chose the character <ł> even before [e], [e], and [i] vowels (*амислѣтѣ* 'to think of' → *armisliti*; *кяле* 'of the road' gen. sg. → *kielę*). Luotys selected the letter <w> to convey the second component in the diphthongs [au], [ou], cf. <aw>, <ew>, and <ow>. He always wrote the long letters <ł̄> to express the digraph <sz>. Those orthographic features were well known in eighteenth-century Lithuanian (approximately one hundred years before Luotys produced his transcript). Thus, Luotys adopted much older orthography. In particular, Luotys' orthographical features resembled certain features of *Žyvatas* of 1759. It is possible to assume that Luotys might have learned to read and write from this or from any of the other multiple editions of *Žyvatas*. Generally, judging by the inconsistency in orthography it is evident that Luotys wasn't a skilled writer in Lithuanian (cf. *Wysopermo* 'first of all').

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Dolbilov M., 2004, Imperijos biurokratija ir lietuvių kalbos lotyniškais rašmenimis draudimas 1864–1882 m., – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 111–137.
- Girdenis A., D. Girdenienė, 1997, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius.
- IvKrKAL – [Ivinskis L., J. Krečinskis, 1866], МЪСЯЦЕСЛОВЪ НА 1866 ГОДЪ. КАЛЕНДОРИОУСЪ АНТЪ 1866 МЕТУ. ВИЛЬНА. ВЪ ТИПОГРАФИИ А. СЫРКИНА. 1866; VUB: L_R 583.
- Jonikas P., 1972, Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antroje XIX a. pusėje, Čikaga.
- LKA II – Lietuvių kalbos atlasas, II. Fonetika, Vilnius, 1982.
- LPŽ II – A. Vanagas, V. Maciejauskienė, M. Razmukaitė, 1989, Lietuvių pavardžių žodynas, II, Vilnius.
- LuTK – Trumpas Katechizmas. Awkcziawsej kraczta wyresnibej lejnant parażzitas dieł kataliku jawnumenes i moksla lejdamus. Yłżspawstas. Wilniui Yłżspawsty daļejda Metus 1874 Rugsieje 16 diena. Motiejus Wołonczawskis Wiskups. Rażzi Aleksandra Lowtis. (Rankraštis; LLTIB: f. 1 – 3468.)
- Merkys V., 1994, Knygnešių laikai: 1864–1904, Vilnius.
- Rokaitė B., 1961, Kai kurie nauji žemaičių dounininkų tarmių fonetikos dalykai, – LKK IV 147.
- Staliūnas D., 2004, Lietuvių tapatumas, kalba ir rašmenys Rusijos tautinėje politikoje (XIX a. 7-asis dešimtmėtis), – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 79–109.
- Subačius G., 1996, Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba, – Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės, 10–113.
- Subačius G., 1998, Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia, Vilnius.
- Subačius G., 1999, Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas, – Archivum Lithuanicum, I, 85–95.
- Subačius G., 2004a, Lietuviška ir rusiška lietuviškų spaudinių kirilika 1864–1866 metais, – Raidžių draudimo metai, sudarė Darius Staliūnas, Vilnius, 139–173.
- Subačius G., 2004b, Grafemos <f> netektis Lietuvos rankraščiuose, – Archivum Lithuanicum, VI, 265–286.
- Subačius G., 2005, Development of the Cyrillic orthography for Lithuanian in 1864–1904, – Lituanus, LI (2), 29–55.
- Vaicekaskas M., 2003, Valančius ir Olševskis II, arba tikslinimai ir kiti rankraščiai. ‘Bromos atvertos ing viečnasť’ 250-osioms išleidimo metinėms, – Knygų aidai, 4, 10–18.
- VaKAN – [Valančius M., 1864.] KANTYCZKAS ARBA KNINGA GIESMIU. PAR Motieju Wołonczewski ŻEMAJCZIU WISKUPA parwejzieta ir isznauje iszspausta. WILNIUJ. Kasztu ir spausuwi Jozapa Zawadzka. 1864; VUB: L_R 1287.
- VaKrKAN – [Valančius M., J. Krečinskis, 1865, Кантаычкась арба книнга гъсьмю паръ Мотъю Волончевски вискупа парвейзѣта ирѣ ишнауе ишпауаста. Вильной, спауствуеиѣ А. Сыркина 1865]; VUB: L_R 1283.
- VaKrTK – [Valančius M., J. Krečinskis, 1865.] Трумпасъ Катехизмась Аукщяусей крашта виреснибей лйпантъ парашитась дѣль каталику яунуменесь и моклусь лейдамось. Ишпауастась Вильной, Спауствуень Р. М. Ромма. 1865.
- Valančius M., 2001, Raštai: Pirmas tomas, Vilnius.
- Vencienė J., 2004, Kirilika rašytas atvirukas (XX amžiaus pradžia?), – Archivum Lithuanicum, VI, 315–318.

Žyvatas – ZIWATAS PONA YR DIEWA MUSU JEZUSA CHRISTUSA, *TAY IRA* KIELAS YSZ-
GANIMA Kuriuw Ponas yfzganitoies yr Atpyrktoies mufu JEZUS CHRISTUS [...] Mumis y Dangu
wede, moki, yr atgide [...]. WILNIAŲ Drukarnie J. K. M. yr RP. Kollegio Kunigu Pioriu. Kafztu yr
ftoronę MATIEJAWS JUSUPA DOWBORA Metufy Pona 1759.

Giedrius SUBAČIUS
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5
LT-10308 Vilnius
Lietuva

University of Illinois at Chicago
Department of Slavic and Baltic Languages and Literatures
UH 1608, MC/306
601 S. Morgan St.
Chicago IL 60607, U.S.A.
[subacius@uic.edu]